

Kibernetika spremembe in stabilnosti v kontekstu svetovalnega in terapevtskega dela s klientskim sistemom[#]

LEA ŠUGMAN BOHINC*

Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo, Ljubljana, Slovenija

Povzetek: Avtorica opredeli kibernetiski koncept spremembe in stabilnosti kot primeren opis vzpostavljanja in ohranjanja konteksta svetovalnega in terapevtskega dela s klientskim sistemom. Pojasni koncept sprememb prvega in drugega reda in v zvezi s tem (običajne) strategije, ki sprožijo spremembe prvega ali drugega reda ter različne opredelitve in rešitve problema, izhajajoče iz vrste ustvarjenih sprememb. Opis vzpostavljanja in ohranjanja konteksta svetovalnega in terapevtskega dela s klientskim sistemom strne v obliki splošnih vidikov in strategij kibernetiske uporabe koncepta spremembe in stabilnosti, kot so: a. (so)ustvarjanje konteksta za razvoj ustreznih sprememb, b. preizkušanje reda spremembe, potrebne za zeleno rešitev problema, c. skupno oblikovanje načrta možnih korakov za sprožanje ustreznih sprememb, d. sprotno preverjanje epistemoloških predpostavk tako svetovalca ali terapevta kot klientskega sistema glede razumevanja problema in njegove rešitve ter sprotno preverjanje (in nova opredelitev) dogovora glede zelenega razpleta problema vse do sporazuma o njegovi uresničitvi.

Ključne besede: kibernetika prvega reda, kibernetika drugega reda, spremembe, stabilnost, strategije psihosocialne pomoči

Cybernetics of change and stability in the context of counselling and therapeutic work with client system

LEA ŠUGMAN BOHINC

University of Ljubljana, School for Social Work, Ljubljana, Slovenia

Abstract: The authoress defines the cybernetic concept of change and stability as a suitable description of constituting and maintaining the context of counselling and therapeutic work with the client system. She explains the concept of first- and second-order change together with the (usual) strategies for bringing forth first-order changes and second-order changes and different problem definitions as well as problem solutions, arising from the kind of changes created. The description of constitution and maintenance of the context of counselling and therapeutic work with the client system is summarized in the form of general views and strategies of cybernetic use of the concept of change and stability, such as: (a)co-creation of the context for the development of desirable changes, (b) testing the

---

*Naslov / address: asist. mag. Lea Šugman Bohinc, Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo, Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: lea.bohinc@guest.arnes.si

---

[#]Prispevek je bil predstavljen na 3. Kongresu psihologov Slovenije oktobra 1999 v Portorožu.

in, širše, znanosti o kompleksnosti. V tem smislu lahko razumemo kibernetiko kot metajezik v primerjavi z jeziki posameznih znanstvenih disciplin ali kot transdisciplinarni model (samo)opazovanja in (samo)opisovanja v primerjavi s posameznimi disciplinarnimi ali povezanimi interdisciplinarnimi modeli opazovanja in opisovanja opaženega.

Za Ashbyja (1961) je najpomembnejši kibernetični koncept koncept *razlike* oziroma *spremembe*, bodisi da se ta nanaša na razliko med dvema opazovanima sistemoma bodisi na spremembo opazovanega sistema v danem času. Opažena razlika služi kot izhodišče za opazovalčevo sklepanje na zakonitost transformacije med enim in drugim opazovanim sistemom oziroma stanjem opazovanega sistema. Wienerjeva definicija kibernetike poleg pojma stroja (sistema) uporablja še en pojem, ki si ga običajno razlagamo drugače, kot ga je razumel avtor, namreč koncept nadzora, *kontrole*. Le-te Wiener ni razumel v smislu vzročnega, enostranskega nadzora, temveč v smislu *samouravnavanja* (samoregulacije) (Barnes, 1994). Tako se kibernetika pomakne od opazovalčevega napovedovanja dogodkov na podlagi poznavanja zakonitosti transformacije med vzrokom in učinkom k upoštevanju omejitev in presežkov (redundance), odnosov in vzorcev ter njihovih povezav.

Za razumevanje omenjenega preloma Bateson (imel se je predvsem za biologa, ukvarjal pa se je še z antropologijo, epistemologijo, psihiatrijo - je avtor teorije "dvojne vezi", ki jo je kasneje proslavil predvsem antipsihiater Laing) uporabi preprosto metaforo dvojje različno utemeljenih načinov opazovanja psa in zajca (po Barnes, 1994). Namesto da opazujemo, kako pes (A) lovi zajca (B): $A \rightarrow B$, ju lahko opazujemo kot *kibernetično enoto*, kot krožno povezanost dveh delov v celoto, kot *enojno povratno* (feedback) *zanko* oziroma vezavo, kjer nadzor poteka "vmes", saj si njun odnos lahko razlagamo, kot da pes deluje na (preganja) zajca, a tudi zajec deluje na (vabi k lovu) psa: $A \leftrightarrow B$. Analogno lahko opazujemo vsakršen odnos med organizmom in okoljem (na to temo sta kasneje veliko pisala Maturana in Varela, glej na primer njuno Drevo spoznanja, 1988, slovenski prevod 1998). Telo in prostor, je podobno razmišljal filozof Watts (1969), sta neločljivo povezana vidika iste celote, tako kot sprednji in zadnji del mačke - če ju razdelimo, mačka pogine. Opisane sisteme s povratno zanko, feedbackom, je ustreznejše (učinkovitejše) obravnavati kot *krožne*, ne pa kot enosmerne akcije. Drugače povedano, kadar opazimo opisano krožnost delovanja med deli dinamičnega sistema, lahko govorimo o navzočnosti feedbacka (Ashby, 1961). Prvi članek na temo feedbacka so 1943. leta objavili Wiener, Bigelow in Rosenblueth, ko so vpeljali koncept krožne vzročnosti kot vzorec organizacije vedenja ne le strojev, temveč tudi živih organizmov.

Negativna povratna vezava obvešča o različnih oblikah in smereh odklona (outputa oziroma izhodnih podatkov) od nastavljene (kontrolne) vrednosti delovanja sistema. Razlikujemo samouravnatežujoči ali negativni feedback (z neparnim številom negativnih zvez) in samookrepljujoči ali pozitivni feedback (s parnim številom negativnih zvez), kadar gre za odklon (outputa) v eni smeri stopnjevanja ("več istega").

Keeney (1985) interpretira pozitivni feedback le kot del negativnega feedbacka višjega reda. Zelo pogosto je povratna vezava sestavljena iz obeh vrst vzročnih zvez, tako da s preštevanjem negativnih zvez določamo le njihov splošni značaj (Capra, 1998). Seveda pa za razumevanje kompleksnejšega sistema z večkratnimi notranjimi povezavami med deli sistema koncept povratne vezave sam po sebi ne zadošča. Po zgledu izpitne situacije pri študiju elektrotehnike, kjer je moral študent s pomočjo merilnih instrumentov in spreminjanja napetosti opisati funkcijo zaprte črne škatle, iz katere so molele mnoge žice (Lovelock, 1994), je Ashby razvil tako imenovano *teorijo črne škatle* (1961). V njej je vpeljal računalniška pojma inputa in outputa oziroma vhodnih ter izhodnih podatkov, pri čemer mu vhodni podatki pomenijo načine (na primer svetovalčevo ali terapevtovo sporočilo klientskemu sistemu na način besed v vprašanjih, odgovorih, trditvah itn. ter gest, kretenj, drže telesa idr.), kako eksperimentator (v našem primeru svetovalec, terapevt) vpliva na črno škatlo (klientski sistem), ki je predmet njegovega opazovanja, izhodni podatki pa se nanašajo na načine (na primer odziv klientskega sistema na svetovalčevo ali terapevtovo sporočilo na način verbalne in neverbalne govorice), kako črna škatla (klientski sistem) vpliva na eksperimentatorja (svetovalca ali terapevta).

Večkrat omenjena povratna zanka, *feedback*, posreduje informacijo o uspešnem ali neuspešnem doseganju cilja v sistemu transformacije med dvema opazovanima sistemoma oziroma dvema stanjema opazovanega sistema, med vhodnimi in izhodnimi podatki. Wiener (1964) razume mehanizem povratne vezave kot "*metodo upravljanja s sistemom z uporabo rezultatov njegovega preteklega delovanja*". Kadar povratna informacija spremeni splošni vzorec delovanja sistema, govorimo o *učenju*. Wiener je koncept vzorcev organizacije (zaznave in vedenja, komunikacije in nadzora) od živali in strojev razširil na celoto življenja in napisal: »*Smo vrtinci v reki, ki teče. Nismo snov, ki obstaja, temveč vzorci, ki se ponavljajo*,« (Wiener, 1950; cit. po Capra, 1998).

Kot receno, o *kibernetskem* sistemu govorimo, kadar uporabimo output kot novi input, namrec kot *povratno informacijo*, ki nas obvešča o smeri delovanja sistema in na podlagi katere lahko uravnavamo njegovo delovanje. Pomembno se mi zdi poudariti, da kibernetiki niso prvi poznali strojev, ki uravnavajo lastno delovanje s pomočjo povratnih vezav. Tako so, denimo, že mnogo pred tem obstajali termostati, inženir Watt pa je ob koncu osemnajstega stoletja za parni stroj izumil avtomatski regulator, katerega je formalno matematično analiziral fizik Clerk v devetnajstem stoletju (Capra, 1998). Toda vse do kibernetike nihče ni razlikoval vzorca krožne vzročnosti, izvirajočega iz samouravnavanja prek feedback informacij.

S kibernetiko je tudi prvič prišlo do jasnega razlikovanja med *organizacijo* oziroma vzorci delovanja sistema in njegovo *strukturo* oziroma sestavinami sistema, kar je tudi ena temeljnih predpostavk sodobne mrežne teorije življenja (Capra, 1998).

Predstavljeni model opazovanja in opisovanja odnosa med opazovalcem in opazovanim sistemom so kasneje poimenovali *preprosta kibernetika* ali *kibernetika*

prvega reda ali tudi *kibernetika opazovanih sistemov* (von Foerster, 1995, prva izdaja 1974). Zakaj "opazovanih"? Zato, ker se kljub upoštevanju krožnosti (feedbacka) med deli opazovanega sistema postavljamo v položaj "nepristranskega" opazovalca, ki se obnaša, kot da sam ni zavezan tej isti krožnosti, ki jo prepozna v opazovanem sistemu. V tem smislu se obnašamo, kot da opazujemo svet "tam zunaj", seveda pa to počnemo tako, da razlikujemo dogodke, ki so videti med seboj povezani v smiselni niz oziroma celoto. V fizikalnem jeziku bi tem medsebojno povezanim dogodkom rekli *vzroki in posledice*, računalniški jezik govori o *inputih in outputih*, matematiki opisujejo *odvisne in neodvisne spremenljivke*, psihologi raziskujejo povezave med, na primer, *motivacijo in vedenjem* ali med *osebnostno strukturo in vedenjem* itn. Opazovani svet oziroma sistem opisujemo in z njim ravnamo tako, da "odkrivamo" ter opisujemo odnos med dvema ali več takšnimi dogodki, med inputom in outputom. Za nadzorovanje njunega odnosa (če na primer želimo vzdrževati neko nastavljen merno količino - temperaturo zraka, višino vodne gladine, število izdelanih proizvodov) si opazovalci pomagamo z mehanizmi *povratne zveze*.

Kibernetika prvega reda je torej spregledala opazovalcevo zavezanost krožnosti med seboj in sistemom svojega opazovanja, ceprav je opisana logika implicitna kibernetickemu modelu opazovanja in opisovanja. V tem pomenu lahko razumemo von Foersterjevo (Barnes, 1996) izjavo »o kibernetiki, ki predlaga kibernetiko« - od tod pojem *kibernetika kibernetike* oziroma *kibernetika drugega reda* ter *nova kibernetika*, v kateri prav *krožnost* velja za ključni, osrednji koncept, pa najsi gre za krožnost, kot se pojavlja v krožnem toku signalov, znakov v organizacijsko sklenjenih, zaprtih sistemih, ali za "krožno vzročnost" v sistemih, kjer se končno stanje reproducira ($A \rightarrow B, B \rightarrow C, C \rightarrow A$), ali za krožnost v sistemih z logiko refleksije ($A \rightarrow B, B \rightarrow A$) in njenih izpeljav, kot sta samoreferenca ali samoorganizacija ($A \rightarrow A$). Danes nadomeščamo koncept "krožnosti" s konceptom "rekurzivnosti" (von Foerster, 1987).

Če torej predpostavimo, da kot opazovalci neizogibno določamo, kaj bomo razlikovali kot dogodek in kako bomo več takih dogodkov *na sebi lasten način* smiselno povezali, potem bomo vsak razlikovani dogodek in njegove odnose z drugimi razlikovanimi dogodki razumeli kot funkcijo *položaja ter lastnosti opazovalca* in ne odraz položaja ter lastnosti samega opazovanega sistema. To razumevanje pomembno dopolnjuje bolj konvencionalno razumevanje kibernetike v okviru feedbacka in nadzora: dosledna uporaba kibernetike nujno spremeni njene uporabnike (Barnes, 1996). Namesto o kibernetiki opazovanih sistemov govorimo o *kibernetiki opazujočih sistemov* (von Foerster, 1984; cit. po Brier, 1996) in o kibernetiki kot o *znanosti o udeležnem opazovalcu* (Pask, 1992; cit. po Barnes, 1994; Pask, 1993). Ali z besedami von Foersterja (1993): »Kaj je torej novega v prizadevanjih današnjih kibernetikov?« (na področju razvijanja teorije o možganih, op. Š. B.) »Novo je globoko spoznanje, da so potrebni možgani, da bi lahko pisali teorijo o možganih. Iz tega sledi, da teorija o možganih, ki želi biti celostna, mora zaobjeti pisanje te teorije. In kar je še bolj fascinantno, tudi pisec te teorije mora zaobjeti samega sebe.

Preneseno na področje kibernetike, to pomeni: s tem ko kibernetik stopi na svoje področje, mora razložiti svojo lastno dejavnost; kibernetika postane kibernetika kibernetike ali kibernetika drugega reda.» (str. 41, prev. Možina).

Kibernetika drugega reda se je gradila od prvih poskusov Batesona (na primer njegove opredelitve informacije kot razlike, ki vzbudi razliko, ali novice o razliki, 1972), prek Maturanovega in Varelovega razvijanja teorije autopoiesis kot posebne vrste samoorganiziranosti, samoizgrajevanja živega sistema (1980) ter von Foersterjevega osrednjega dela na konceptualnem okviru kibernetike kibernetike (z njegovimi dialoškimi teorijami kognicije, jezika in ustvarjanja pomena v družbi; von Foerster, 1984, 1989) do Luhmannove sociokibernetike (1990) (vse cit. po Brier, 1996). Model kibernetike drugega reda ponuja tolmačenje, da je vsaka opažena zakonitost delovanja opazovanega sistema res samo *interpretacija, opis, konstrukt* nekoga. Kibernetična epistemologija je *hermenevtična* - v kontekstu svetovalnega in terapevtskega dela se učimo razumeti klientovo razumevanje problema in rešitve.

Kibernetika spremembe in stabilnosti

Watzlawick, Weakland in Fisch (1974) so svoje pojmovanje koncepta spremembe navezali na komplementarni koncept stabilnosti, tako da so uporabili teorijo skupin (Galois, 1832) in teorijo logičnih tipov (Russell in Whitehead, 1910) ter izpeljal koncept sprememb prvega in drugega reda. *Spremembe prvega reda* potekajo znotraj sistema, ki sam ostaja nespremenjen, *spremembe drugega reda* pa so takšne, da njihov pojav spremeni sam sistem, in pomenijo korak izven danega sistema (Watzlawick in dr., 1974). V jeziku strukture in organizacije sistema bi spremembe prvega reda lahko opisali kot takšne spremembe strukture, zaradi katerih se vzorec organizacije sistema prav nič ne spremeni, nasprotno, utrdi oziroma stabilizira se, o čemer govori navidez protislovni francoski izrek, "*bolj ko se spreminja, bolj ostaja enako*". Spremembe drugega reda pa razlikujemo, kadar se zaradi strukturnih sprememb spremeni celotni vzorec organizacije sistema. Partnerja v poskusih reševati zakonsko krizo sprožata najrazličnejše spremembe v medosebnih odnosih, se pogovarjata, pregovarjata, prepirata, vpijeta drug na drugega, se ovijata v molk, svoja dejanja skrivata drug pred drugim, se zasledujeta itn. (spremembe prvega reda), toda njuna zveza se v temelju ni spremenila in ostaja enako ali še bolj neznosna, kot je bila. Lahko pa se partnerja dogovorita, da tako ne gre več, in se pogodita glede spremenjene situacije ter opredelita pravila nove organizacije njunega odnosa, se, denimo, razvežeta, si razdelita premoženje, se v primeru starševstva dogovorita glede stikov z otrokom in dogovorjeno izvajata (spremembe drugega reda).

Spremembe sistema si pravzaprav ne moremo predstavljati brez njene soodvisnosti od stabilnosti. Vsaka sprememba poruši dosedanje (še tako nezadovoljivo) ravnovesje sistema. Zanimariti ali spregledati posledice takšnega

kritičnega procesa je po Keeneyu (1985) izraz naše “*ekološke nevednosti*”. Ena od najpogostejših značilnosti svetovalca ali terapevta začetnika je, da je izrazito naravnano na sprožanje sprememb v klientskem sistemu. Več sprememb, kot jih je klientski sistem zmožen razviti, in hitreje, kot poteka proces spreminjanja, bolj je svetovalac ali terapevt začetnik (pa tudi klientski sistem) prepričan o uspešnosti in učinkovitosti svetovalne ali terapevtske interakcije. Običajno se strezni šele ob soočenju s *kriznim* kontekstom, v katerem se znajde klientski sistem, ki vzporedno z doživljanjem zadovoljstva ob uspešnem razvoju sprememb občuti naraščajoče vznemirjenje in negotovost ob možnosti izgube novonastalega položaja - tveganje izgube v sedanji situaciji je neprimerljivo večje od tveganja, ki je bilo značilno za utečeno preteklo življenjsko situacijo klientskega sistema.

Družinska terapevtka Papp (1983) upravičeno opisuje terapevtov odnos do problema klientskega sistema kot do *dileme* glede razmerja med spremembo in stabilnostjo, vprašanja, ki ga je treba rešiti. Eno od pomembnejših učenj svetovalca ali terapevta začetnika je tako učenje o postopnem, ne prehitvajočem razvoju sprememb v klientskem sistemu in o sprotnem stabiliziranju vsakokratne spremembe. Zelo uporabni so paradoksalni manevri svetovalčevega ali terapevtovega zaviranja klientovega napredovanja, kot tudi preokviranje klientovega koncepta *krize*. Namesto krize kot znaka, ki opozarja na nevarnost izgube pridobljenega in zdrsa v nezadovoljivo življenjsko situacijo, se klientski sistem uči razumeti krizo kot znak uresničevanja spremembe v smeri zelenega razpleta problema. Klientski sistem lahko vnaprej “pripravimo” na razvoj kritičnega obdobja, tako da spremljamo znake krize in jih sprejemamo kot znamenje pričakovanih in zelenih premikov v smeri reševanja problema.

Običajne strategije sprožanja sprememb prvega reda

Med načini ravnanja v problemski situaciji pogosto uporabljamo strategijo *več istega*, ki je pravzaprav različica metode negativne povratne vezave, kjer si prizadevamo uravnati okoliščine, tako da vpeljemo dejavnik (idejo in dejanje rešitve), nasproten dejavniku, ki je povzročil nezaželene razmere. Čeprav v svojih prizadevanjih nismo uspešni, vseeno vztrajamo pri svoji ideji rešitve problema in svoje poskuse celo stopnjujemo v veri, da nam bo slej ko prej uspelo. V nedogled ponavljamo začarani krog ponedeljkovih shujševalnih diet, ki se končajo z nažiranjem ob koncu tedna. Država zastruje zakonske ukrepe zoper kriminalno dejavnost, kar spodbuja njene izvajalce k razvijanju vse ustvarjalnejših načinov kriminalnih dejanj. Žena zasleduje moža, ki ga sumniči skoka čez plot, mož odgovarja z zapiranjem vase in kaznovanjem žene s prikrievanjem svojih povsem nedolžnih vsakdanjih početij pred njo, kar v ženi samo še podpihuje ogenj ljubosumja in potrjuje njene sume, zato stopnjuje svojo detektivsko držo. Predvidena rešitev problema ne razreši, temveč ga, paradoksalno, vzdržuje in

celo povečuje, tako da “rešitev postane problem”, večji od izhodiščne težave. Vse spremembe, ki jih udeleženi v problemu sprožajo, da bi dosegli rešitev, so spremembe prvega reda, saj ostaja vzorec organizacije sistema problema in rešitve nespremenjen.

Druge običajne strategije neučinkovitega ravnanja s problemom so različni načini poenostavljanja problema (Watzlawick in dr., 1974). Mnogokrat si svoje razumevanje problema poenostavimo z *zanikanjem* obstoja problema, in se ne lotimo reševanja problemske situacije, čeprav ta kar kliče po določeni akciji. Po tem principu, denimo, spregledamo tiste sestavine ali vidike rezultatov eksperimenta, ki nasprotujejo naši razlagi, teoriji. Von Foerster (1991) govori o prezretju (ignoriranju) problema kot o “*laplacijski rešitvi*”. Po drugi strani pa poskušamo doseči *nemogočo spremembo* in se lotevamo akcije, ki ne more prinesti rešitve, ker ta bodisi praktično ni mogoča (denimo, ob izgubi drage osebe) ali pa težava, ki naj bi jo reševali, sploh ne obstaja. Tretja vrsta običajne strategije neučinkovitega ravnanja s problemom je *napaka v logičnih tipih*, ko si zaradi neustreznega razlikovanja reda potrebne spremembe prizadevamo za spremembo prvega reda, čeprav bi bila potrebna sprememba drugega reda, in obratno.

Vse naštete strategije so izraz človekove *epistemologije trivializiranja netrivialnega* (kompleksnega, od lastne zgodovine odvisnega, nenapovedljivega) vzorca medosebnih odnosov in življenja samega. Ker služijo praktičnim namenom poenostavljanja kompleksnih vsakodnevnih interakcij, s katerimi se lahko srečujemo in v njih delujemo le skozi lastne interpretativne (kognitivne) konstrukte, so neprecenljivega pomena za naše psihosocialno preživetje. Značilna *autopoiesis* (samoproizvajanje, samoizgrajevanje) naše kognicije in njenega interpretiranja stabilne osebne resničnosti pa le-to obnavlja tudi takrat, ko to ogroža naše psihosocialno preživetje in bi bile primernejše strategije ravnanja s problemsko situacijo, ki bi sprožile spremembe drugega reda ter s tem povzročile novo, učinkovitejšo organizacijo samoproizvajanja, nov, ustrežnejši red organizacije oziroma samoorganizacije sistema.

Spremembe prvega reda lahko sproži tudi kontekst *paradoksalne komunikacije*, v kateri sodeluje klientski sistem. Vedenjski učinki paradoksa v človeški komunikaciji (prvi jih je sistematično proučeval Bateson 1956 in vpeljal takrat nov koncept »dvojne vezi«) se kažejo v tipu brezizhodne situacije, v kateri so sporočila strukturirana na način klasičnega logičnega paradoksa, ki izhaja iz neprimernega zamenjavanja dveh različnih logičnih redov oziroma tipov opisovanja, namreč sistema in njegovega posameznega dela. Najpogosteje navajani primeri takšnega sporočila so »Bodi spontan!« ali »Moraš me imeti rad!« ali »Bodi sproščen!« in podobno. Paradoksalnost omenjenega sporočila je v nezdružljivosti, denimo, vsakega akta prisile z značilnostjo spontanega vedenja.

V kaotični, konfuzni značilnosti rezultata paradoksalne komunikacije so raziskovalci in izvajalci svetovalne in terapevtske pomoči (prvi so bili družinski terapevti) prepoznali kritični vmesni prostor za razvoj mogočih konstruktivnih

odgovorov udeležencev (svetovalne ali terapevtske interakcije - zlasti klientskega sistema, pa tudi svetovalca ali terapevta) na dano problemsko situacijo. Za ta namen so razvili vrsto paradoksalnih postopkov, s katerimi želijo prispevati k oblikovanju kaotičnega, konfuznega, a potencialno »razrešujočega« konteksta za nastanek spremembe drugega reda. Tako pomeni paradoksalna komunikacija po eni strani kontekst za sprožanje sprememb prvega reda, po drugi strani pa lahko predstavlja svetovalni ali terapevtski kontekst za povzročanje sprememb drugega reda.

Strategije povzročanja sprememb drugega reda

Ključno strategijo ali sklop strategij za povzročanje sprememb drugega reda poznamo pod imenom *preokvirjanje*, kar Watzlawick in sodelavci (1974) opredelijo kot prizadevanje "spremeniti konceptualni in/ali čustveni kontekst ali gledišče, v odnosu do katerega oseba doživi situacijo, in ga umestiti v drug okvir, ki ustreza 'dejstvom' te iste konkretne situacije enako dobro ali celo bolje in s tem spremeni njen celotni pomen" (str. 95). Rezultat preokvirjanja torej ni sprememba problemske situacije in njene rešitve, temveč pomen, ki ga klientski sistem pripisuje tej situaciji, torej njegova interpretacija problema in rešitve. Medtem ko se razpleti problema s spremembo prvega reda zdijo zelo zdravorazumski, samoumevni, pričakovani, pa vzbujajo spremembe drugega reda nepričakovan, čuden, begajoč, paradoksalen, nezdravorazumski vtis.

V okviru kibernetike spremembe in stabilnosti nas ne zanima, *zakaj* so se odnosi v klientskem sistemu razvili in zapletli tako in ne drugače, temveč nas zanima, *kaj* se dogaja *tukaj in zdaj* v klientskem sistemu, kar prispeva k ohranjanju in obnavljanju problema ter neučinkovitih poskusov njegove rešitve, kot tudi, *kaj* lahko *tukaj in zdaj* storimo, da bi sprožili spremembo v smeri želenega razpleta problema. Watzlawick in sodelavci (1974) poudarjajo sposobnost sistema, da sam tvori spremembe, potrebne za njegovo uspešno in učinkovito samournavanje, reševanje problema. Včasih zadoščajo spremembe prvega reda, velikokrat pa so potrebne spremembe drugega reda. Prav tako ni dovolj znati sprožiti želene spremembe, potrebno jih je znati tudi ustaliti s spodbujanjem za sistem značilnih vzorcev interpretiranja stabilne osebne resničnosti. Strategija preokvirjanja je tako *učinkovita* zaradi razumevanja, da nam že kratkotrajne in minimalne spremembe v interpretaciji sebe, svojega doživljanja problema in rešitve ter ravnanja v problemu in rešitvi onemogočijo zdrsniti v poprejšnje interpretativne vzorce.

Med strategijami preokvirjanja so nekatere bolj splošno uporabne, mnoge pa svetovalci ali terapevt priredita konkretnemu klientskemu sistemu v konkretni interakciji pomoči in jih tako rekoč ustvarita na kraju samem, pač glede na to, kaj posamezni klientski sistem prinese v svetovalno ali terapevtsko interakcijo. Osrednjega pomena je, denimo, preokvirjanje na podlagi raziskovanja in podpore

klientovih virov (po)moči, tako da klientski sistem usposabljammo za njegovo uspešno in učinkovito izrabo lastnih virov (po)moči, kar se danes uveljavlja kot koncept *perspektive in leksikona moči* (Salomonova 1989; de Shazer, 1991; Saleebey 1992; cit. po Čačinovič Vogrinčič, Stritih, Šugman Bohinc, 1998) s Saleebeyevimi postavkami, kot so dodajanje moči [empowerment], včlanjenost, moč okrevanja, zdravljenje in celostnost, dialog in sodelovanje, odpoved neverjetju, čemur Salomonova v okviru dodajanja moči prilaga usposabljanje, povezovanje in kataliziranje (Čačinovič Vogrinčič, in dr., 1998), de Shazer pa govori še o pomenu izjem.

Dodajanje moči se nanaša na naše prizadevanje podpreti klientski sistem, da bi prepoznal, obnovil, aktiviral, uporabil in razširil sebi razpoložljive vire moči. Salomonova govori o treh takih strategijah, o *usposabljanju* klientskega sistema za uporabo lastnih virov (na primer s klientu nepoznanimi, a potrebnimi podatki, s povezavo s klientu potrebno ustanovo ipd.), *povezovanju* klientskih sistemov s podobnimi problemi v različne oblike že obstoječih ali pa zanje nanovo organiziranih socialnih mrež (kot so, denimo, skupine za samopomoč ali skupine pritiska), in *kataliziranju* kot zagotavljanju dodatnih virov (na primer zaposlitve), da bi klientski sistem lahko uporabil svoje vire moči. *Včlanjenost* pomeni spoštovati klientovo potrebo po varni in cenjeni pripadnosti skupnosti in mu pomagati udejanjiti to njegovo potrebo, v kolikor ni uresničena. Pojem *okrevanja* temelji na zaupanju v sposobnost klientskega sistema, da si po še tako hudih življenjskih preizkušnjah lahko opomore, ker razpolaga z (notranjimi) viri samozdravljenja in samopodpore, kar označuje postavka *celostnosti in zdravljenja*. *Dialog in sodelovanje* sta ključni viri klientovega prepoznavanja in uporabe lastnih virov moči. *Verjeti* udeleženi akterjem oziroma *odpovedati se neverjetju, dvomu* v verodostojnost njihovih zgodb, v njihovo vednost (ekspertnost) zase, v njihove vire moči, je še ena postavka s hermenevtičnim epistemološkim obeležjem, saj v temeljih določa strokovnjakovo doživljanje in razumevanje ter ravnanje v medosebnem odnosu s klientskim sistemom. Čačinovič Vogrinčičeva (1995) s tem v zvezi poudarja *pravico vseh udeleženi akterjev do resničnosti*, do tega, da se vsakega posameznika, tudi otroka, prepozna kot različnega, s svojimi potrebami, sposobnostmi in značilnostmi. De Shazer (1991) je kot avtor, ki je odločilno prispeval k premiku fokusa psihosocialne pomoči od problema (in preteklosti) k rešitvi (in sedanjosti ter prihodnosti), razvil vrsto postopkov, ki jih lahko umestimo v perspektivo moči. Eden takih je pomoč klientskemu sistemu, da prepozna *izjeme* v karieri svojih nemoči oziroma neuspešnih poskusov reševanja problema in čimbolj konkretno razišče, kaj je bilo takrat drugače. Delo na izjemah je delo na aktivaciji lastnih virov moči, njihovi podpori, obnovi, okrepitvi, razširitvi, uporabi.

Drugo pomembno skupino strategij preokvirjanja predstavlja *uporaba paradoksa*, na primer predpisovanje simptoma, pozitivno konotiranje simptoma, namerno stopnjevanje absurdnosti simptoma (de Shazer, 1982; cit. po de Shazer,

1991). Druge strategije preokvirjanja so še *prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru, pripovedovanje zgodb, pravljič, analogij, metafor, šal itn., vprašanje čudeža, smisla* idr. Učinek preokvirjanja ima tudi strateško usmerjanje svetovalnega ali terapevtskega razgovora na *osebno, konkretno, tukaj in zdaj*, pa tudi preusmerjanje klientskega sistema *od problema k rešitvi, od zakaj h kako, od preteklosti v sedanjost in prihodnost* itn.

Med strategije za sprožanje sprememb drugega reda (z, med drugim, preokvirjajočim učinkom) lahko uvrstimo tudi *preverjanje epistemoloških predpostavk* vseh udeleženih v problemu in rešitvi, tako klientskega sistema kot svetovalca ali terapevta, in v tem okviru tudi *predpostavk glede opredelitve ter uresničitve želenega razpleta problema v času in prostoru*. Omenjena strategija temelji na upoštevanju vpliva posameznikovih stališč, pričakovanj, razlag, praktičnih izkušenj idr. - tudi če niso nikdar razvidno opredeljeni - na vedenje sogovornika v interakciji (interpretativna različica tako imenovanega Rosenthalovega učinka; Watzlawick in dr., 1974). Opisano razmerje med udeleženiimi akterji v, denimo, svetovalni ali terapevtski interakciji povsem ustreza kibernetickemu konceptu medosebne odnosne krožnosti oziroma rekurzivnosti. Prav odtod izhaja ime kibernetika opazujočih sistemov za model opazovanja, po katerem ima vsak udeleženec v sistemu lastnost opazovalca-interpretata, ki na odvisen, pristranski, neponovljiv in nenapovedljiv način določa pomen vsemu, kar je predmet njegovega opazovanja-interpretiranja.

Z omenjeno strategijo mislim na *vprašanja*, ki jih svetovallec ali terapevt zastavlja tako klientskemu sistemu kot samemu sebi, tako na začetku svetovalnega ali terapevtskega razgovora (posameznega razgovora ali celote razgovorov) kot ob njegovem zaključku. Na primer: "Kaj pričakujem (zase) od tega srečanja, razgovora in kaj od celote srečanj, razgovorov (s tem klientskim sistemom oziroma s tem svetovalcem ali terapevtom)?" "Kaj je najmanj, kar bi se moralo v tem srečanju, razgovoru zgoditi, da bi imel občutek dobro opravljenega dela?" "Kaj od tega, kar sva (sma) v današnjem srečanju, razgovoru opravila (opravili), je v skladu s poprej opredeljenimi željami, vizijo razpleta problema?" Strategija preverjanja tovrstnih predpostavk udeleženih akterjev prispeva k *namerni in razvidni uporabi Rosenthalovega učinka*, obenem pa zagotovi klientovo (in svetovalčevo ali terapevtovo) opredelitev, kam bi v svetovalnem ali terapevtskem delu sploh želel priti, kakšne cilje bi rad udeležil, kateri so tisti *minimalni, uresničljivi cilji*, ki jih bo lahko dosegel v vnaprej zastavljenem kontekstualnem okviru. Na tej podlagi svetovallec ali terapevt skupaj s klientskim sistemom oblikuje *načrt možnih korakov* za sprožanje ustreznih sprememb. Pomembno je, da je načrt zelo nazoren, konkreten, razumljiv in izvedljiv.

Metoda sprotnega preverjanja odgovorov udeleženih akterjev na postavljena vprašanja - čemur pravim *razvidni, eksplisitni feedback* za razliko od samodejnega, neogibnega, implicitnega feedbacka, v katerem smo ves čas povezani kakor z nevidno elastiko -, udeležencem interakcije omogoči učenje o lastni kompetenci za

uresničevanje svojih ciljev, o tempu razvoja sprememb v smeri želenega razpleta problema itn. in obenem krepi njihovo zavest o lastnih virih (po)moči ter vzdržuje njihove dolgoročne cilje, njihovo vizijo želenega razpleta.

Opisane strategije za sprožanje sprememb drugega reda lahko uvrstimo *med splošne vidike in smernice kibernetike spremembe in stabilnosti* v kontekstu svetovalnega in terapevtskega dela s klientskim sistemom. Strategijo, katero nameravamo uporabiti (preizkusiti), da bi soustvarili ugoden kontekst za razvoj in stabilizacijo sprememb v smeri želenega razpleta problema, moramo znati *prevesti v klientov osebni (lokalni) jezik*, če naj se razvijejo spremembe v njegovem referenčnem okviru doživljanja in ravnanja s problemom in rešitvijo. V zvezi s tem govorim o *pridruževanju klientu* kot o enem od ključnih vidikov vzpostavljanja in ohranjanja konteksta učinkovitega svetovalnega in terapevtskega dela. Svetovalec ali terapevt se klientskemu sistemu pridružuje tako, da uporabi (*utilizira*) čim več vsega, kar ta prinese v interakcijo - torej njegov način razumevanja, interpretiranja problema in rešitve, tako njegove dosedanje učinkovite in uspešne kot tudi neučinkovite in neuspešne (paradoksalne) vzorce reševanja problema, njegov osebni neverbalni stil komuniciranja ipd., na kar se svetovalec ali terapevt uglašuje z opazovanjem, sledenjem, zrcaljenjem (neverbalne govornice in besednih zaznavnih metafor), spraševanjem, povzemanjem, postavljanjem jasno razvidnih hipotez, preverjanjem lastnega razumevanja klientovega razumevanja.

Znotraj tako ustvarjenega konteksta interakcije psihosocialne pomoči se izkazuje kot uspešna in učinkovita *uporaba kibernetike opredelitve in metode razgovora* (Pask, 1992), ki je metodološko tako zasnovana, da vključuje mnoge navedene splošne vidike in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, saj jo označujejo hermenevtični epistemološki pristop, poudarek preverjanju razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanja vseh udeležencev razgovora, razvidna uporaba povratnih informacij, spodbuda in podpora rekurzivnega razvijanja razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanja do oblikovanja dogovorov in proizvodnje novih interpretacij in ravnanj v smeri želenega razpleta problema - slednje vključuje razvoj klientovega koncepta lastnih virov (po)moči, različne vidike preokvirjanja, preizkušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema, ter stabiliziranje nastalih sprememb, oblikovanje načrta uresničljivih korakov ...

V tabeli 1 so kratko prikazani opisani splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, ki bi jih lahko poimenovali tudi *soustvarjanje ugodnega konteksta za razvoj in stabilizacijo sprememb v smeri želenega razpleta problema* (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 1999):

Tabela 1: Splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti v svetovalni in terapevtski interakciji

-
- udejanjanje kibernetike (hermenevtične) epistemologije opazovanja in ravnanja;
  - skupno dogovarjanje zelenega razpleta problema ter minimalnih, uresničljivih ciljev;
  - preverjanje epistemoloških predpostavk klienta in svetovalca, terapevta;
  - pridruževanje klientu:
    - uporaba klientovega osebnega jezika razumevanja in ravnanja (utilizacija);
    - vzpostavljanje neposrednega stika s klientom z neverbalnim zrcaljenjem klienta in z uporabo njegovih zaznavnih metafor;
  - odprtost za preizkušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema;
  - prispevanje k temu, da klientski sistem dobi več moči, uporaba (utilizacija) klientovih lastnih virov (po)moči - perspektiva, leksikon moči;
  - preokvirjanje klientovih neučinkovitih (paradoksalnih) vzorcev reševanja problema:
    - osebno, konkretno, tukaj in zdaj;
    - od zakaj h kako, od problema k rešitvi, od preteklosti v sedanost in prihodnost;
    - uporaba paradoksa (predpisovanje simptoma ...);
    - prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru
    - pripovedovanje zgodb, pravljic, analogij, metafor, šal ...;
    - vprašanje čudeža, vprašanje smisla, vprašanje izjeme ...;
  - oblikovanje načrta uresničljivih (majhnih) korakov za sprožanje ustreznih sprememb;
  - prispevanje k stabilizaciji nastalih sprememb;
  - razvidna uporaba povratnih informacij vseh udeleženi v problemu in rešitvi;
    - večkratno preverjanje dogovora glede zelenega razpleta problema in njegovega dosedanjega uresničevanja (jačanje, pohvale, spodbude);
  - uresničevanje kibernetike opredelitve in metode razgovora.
-

Konceptualni okvir kibernetike drugega reda tako kljub razmeroma zahtevnemu *epistemološkemu zasuku*, ki ga predlaga z doslednim upoštevanjem vključenosti opazovalca (na primer svetovalca, terapevta) v sistem njegovega opazovanja (na primer klientski sistem), na primeru številnih že poznanih ali nanovo razvitih svetovalnih ter terapevtskih postopkov ponazarja svojo *praktično uporabnost* v interakciji psihosocialne pomoči.

Literatura

- Ashby, R. (1961). *An introduction to cybernetics*. London: Chapman and Hall.
- Barnes, G. (1994). *Justice, love and wisdom. Linking psychotherapy to second-order cybernetics*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Barnes, G. (1996). What you get is what you see. *Systems Research* 13 (3), 215-228.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine Books.
- Brier, S. (1996). From second-order cybernetics to cybersemiotics: A semiotic re-entry into the second-order cybernetics of heinz von foerster. *Systems Research* 13 (3), 229-244.
- Capra, F. (1998). *Mreža života. Novo znanstveno razumijevanje živih sustava* [The Web of Life]. Zagreb: Liberata.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1995). Družina - pravica do resničnosti [Family - the right to reality]. V J. Ramovš (ur.), *Družina. Zbornik predavanj na osrednjih strokovnih prireditvah v Sloveniji v letu družine* (str. 123-128). Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Stritih, B. in Šugman Bohinc, L. (1998). *Evalvacija socialnega dela na centrih za socialno delo: Poročilo o raziskavi* [Evaluation of social work in the centers for social work: Research report]. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Čačinovič Vogrinčič, G. in Šugman Bohinc, L. (1999). *Učinkovitost razgovora v socialnem delu z družino (v interakciji psihosocialne pomoči): Poročilo o raziskavi* [Efficiency of conversation in family social work (in psychosocial help interaction): Research report]. Visoka šola za socialno delo.
- Foerster, H. von (1987). Cybernetics. V Shapiro (ur.). *Encyclopedia of artificial intelligence*. Wiley.
- Foerster, H. von (1991). Through the eyes of the other. V F. Steiner (ur.). *Research and reflexivity* (str. 63-75). London: Sage.
- Foerster, H. von (1993). Ethics and second-order cybernetics. *Psychiatria Danubina*, 5 (12), 33-47.
- Foerster, H. von (1995). *Cybernetics of cybernetics: The control of control and the communication of communication*. Minneapolis: Future Systems.
- Keeney, B.P. (1985). *Aesthetics of Change*. New York: Guilford Press.
- Lovelock, J.E. (1994). *Gaja. Nov pogled na življenje na zemlji* [Gaia. A new look at life on Earth]. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Maturana, H.R. in Varela, F.J. (1998). *Drevo spoznanja* [The tree of knowledge. The biological roots of human understanding]. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Papp, P. (1983). *The process of change*. New York: Guilford Press.
- Pask, G. (1992). *Interactions of actors theory. Theory and some applications, an introductory monograph*. OOC/CICT. Universiteit Amsterdam.
- Pask, G. (1993). A cybernetic perspective upon psychotherapy. *Psychiatria Danubina*, 5 (12), 27-31. Zagreb: Medicinska naklada.
- Shazer, S. de (1991). *Putting difference to work*. New York: W.W. Norton.
- Watts, A. W. (1969). *The book*. New York: Collier Books.
- Watzlawick, P., Weakland, J.H. in Fisch, R. (1974). *Change. Principles of problem formation*

- and problem resolution*. New York, London: W.W. Norton.
- Wiener, N. (1964). *Kibernetika i društvo* [Science and society]. Beograd: Nolit.
- Wiener, N. (1989). *Cybernetics: or control and communication in the animal and the machine*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.

Prispelo: 15.3.2000
Sprejeto: 5.6.2000